

HOLERA, INAMICUL CAMPANIEI DIN 1913

CHOLERA, THE ENEMY OF THE 1913 MILITARY CAMPAIGN

Cristian Andrei Scăiceanu*

Abstract

The tactical success of the Romanian Army in the military campaign of 1913, a result of the plans drawn up by the Romanian General Staff, must be analyzed taking into consideration the fact that the troops were not involved in any armed confrontations. The Romanian Army, as well as the Turkish troops, did not meet the Bulgarian troops on the theatre of operations.

The private correspondences of soldiers from the 5th Romanian Army Corps, which fought in the Cadrilater, sometimes prove a certain festive atmosphere or, at least, an excellent state of mind and the lack of worries. As long as they did not have to deal with cholera, for many soldiers the 1913 campaign was comparable to military manoeuvres or even to a documentary trip. The outbreak of the cholera epidemic during the 1913 campaign put the Romanian Army in an unprecedented situation.

Keywords: the military campaign of 1913, cholera, quarantine, anti-cholera vaccine.

Al doilea deceniu al secolului al XX-lea a început cum nu se poate mai prost pentru Imperiul Otoman. În urma operațiunilor militare declanșate contra turcilor, Italia a ocupat în 1911 Tripolitania și Dodecanezul. Succesele militare italiene au determinat Liga Balcanică, compusă din Serbia, Muntenegru, Grecia și Bulgaria, să atace Imperiul Otoman, în octombrie 1912, pentru reglementarea problemelor teritoriale din Balcani. Acest moment a fost începutul primului război balcanic, încheiat la 30 mai 1913, prin Tratatul de la Londra, în urma căruia Turcia suferea importante pierderi teritoriale, cedând toate posesiunile europene, cu excepția peninsulelor Gallipoli și Chatalja.

Între învingători au apărut disensiuni generate de împărțirea teritoriilor pierdute de Imperiul Otoman. Mărul discordiei era împărțirea Macedoniei, pe care bulgarii o revendicau în întregime, pentru a realiza *Bulgaria Mare* ale cărei fruntarii să fie scăldate de apele a trei mări (Marea Neagră, Marea Egee și Marea

* Referent, Banca Națională a României; doctor în istorie.

Adriatică), pe când sârbii și grecii doreau partajarea Macedoniei între ei și stoparea tendințelor hegemonice bulgărești în Balcani.

În Bulgaria situația era foarte tensionată și toată lumea simțea că războiul va re izbucni¹. Ca urmare a acestui fapt, după o lună și jumătate de la încheierea păcii, s-a declanșat al doilea război balcanic, prin atacarea de către Bulgaria, la 16 iunie 1913, a pozițiilor grecești și sârbești². Noul conflict s-a amplificat prin (re)intrarea în luptă a Turciei - care urmărea recuperarea unor teritorii pierdute în primul război - și a României, din „considerente de ordin politic, militar, național și economic”³.

Armata română a început mobilizarea la 6 iulie 1913, iar la 11 iulie primele unități au trecut Dunărea în Bulgaria, după ce, cu o zi înainte, intraseră în Cadrilater. Armata bulgară, angajată în operațiuni militare în sud, a fost surprinsă de acțiunea trupelor românești, care au înaintat nestingherite, până aproape de Sofia. Operațiunile militare românești au grăbit încetarea ostilităților, armistițiul încheindu-se la 18 iulie, iar pacea la 10 august 1913, prin Tratatul de la București. Din păcate, nici acest tratat nu a adus pacea în Balcani, „butoiul cu pulbere” explodând peste numai 10 luni, prin declanșarea Primului Război Mondial.

Succesul tactic al Armatei Române în campania militară din 1913, rezultat al planurilor stabilite de Marele Stat Major, pe timp de război Marele Cartier General, - condus de generalul de divizie Alexandru Averescu -, trebuie analizat în contextul neimplicării trupelor în confruntări armate propriu-zise. Armata Română, ca și trupele turcești, nu au întâlnit pe câmpul de operații trupele bulgare.

Correspondențele private ale militarilor din Corpul 5 de Armată, care a acționat în Cadrilater, demonstrează uneori chiar un oarecare festivism sau oricum o excelentă stare de spirit și lipsa oricăror griji. Astfel, locotenentul D. Gheorghiu scria la București doamnei Jeanne Mayaud, la 11 august 1913, din Dobrici (ulterior Bazargic): „*Souvenir de la Campagne de 1913. Carte expédié par la poste*

¹ Mărturii despre starea tensionată care domnea în societatea bulgărească aflăm și din corespondențele private. O anume Aurora îi scria din Bulgaria, la 31 mai 1913, mătușii sale Ana Urecheatu, din Mehadia Mică, lângă Băile Herculane, că, din cauza mobilizărilor din ultima vreme, circulația feroviară a încetat și o roagă să-i trimită corespondența scriind pe plic, cu litere mari: VIA ROMÂNIA, CALAFAT, VIDIN” (textul original în limba maghiară, corespondență din arhiva autorului).

² Consecințele reînțeleperii ostilităților sunt resimțite de populația civilă, mărturii în acest sens avem tot din corespondența Anei Urecheatu din Mehadia Mică, căreia, la 17 iunie 1913, nepoata sa Aurora îi scria din Bulgaria: că din cauza blocajului feroviar corespondența să-i fie trimisă prin navele austro-ungare care pleacă din Orșova (nava „*Deák Ferencz*” luni, „I. Ferencz Josef” marți și „Gr. Széchényi” vineri), scrisorile trebuind să ajungă la Orșova cu 1-2 zile înaintea plecării navelor spre Galați (textul original în limba maghiară, corespondență din arhiva autorului).

³ Colonel (r) dr. Ion Giurcă, *Comandamente strategice operaționale*, în *Enciclopedia Armatei României*, coordonator amiral prof. univ. dr. Gheorghe Marin, București, Editura Centrului Tehnic - Editorial al Armatei, 2009, p. 71.

*militaire de la région occupée par le V-ème Corps d'armée roumain*⁴. Altădată, corespondențele cu caracter civil par a descrie mai curând o excursie decât a fi scrise, totuși, de pe un teatru de operațiuni militare. Ilie Cossac scria, pe o carte poștală ilustrată reprezentând o vedere generală a Balcicului, la 30 iulie 1913, prietenului Sebastian Schwarz din Brăila: „Prin tine salut toată compania berarilor. De aici din Balcic plecăm la Ecrene și Dobrici – Turtucaia- Silistra și venim din Brăila – Babadag, Constanța, Cavarua cu tonobilu. Multă sănătate”⁵.

Cât timp nu au întâlnit holera, multor militari campania din 1913 li se părea asemănătoare cu manevrele militare, dacă nu chiar cu o călătorie de documentare. Un oarecare Gogu îi scria soției, la 1 august 1913: „...De acum în acolo s-a suspendat dispoziția prin care se interzicea de a pune data și localitatea unde suntem așa că îți pot comunica că sunt în Plevna, unde am ajuns după 10 zile de marș și unde am rămas până acum. Cu ocazia diferitelor servicii ce am făcut, am vizitat toate împrejurimile Plevnei precum: Grivița cu toate monumentele ei și cu capela românească, Opanezul ș.a. Pozițiuni admirabile ca vederi, ca strategii s-au pronunțat alții înaintea mea. De la Nicopoli, pe unde am intrat în Bulgaria și până unde am mers, peste tot aceleași frumoase poziții...”⁶.

În momentul apariției epidemiei de holeră lucrurile s-au schimbat radical. Speranțele de a reveni repede acasă s-au năruit când holera și-a făcut apariția: „Am sperat că o să ne vedem cât de curând, dar acum am pierdut orice nădejde. Am început să am teamă de inamicul pe care l-am prevăzut de la plecare, că o să avem de luptat cu el, este foarte periculos, a început să bântuie printre noi”⁷. Cel mai afectat a fost Corpul 4 de armată. Profesorul Ioan Cantacuzino a descoperit la Tuski Izvor 40 de cadavre, într-un lan de porumb, din care trăgeau câinii⁸. Din cei 509.520 militari români participanți la campania din 1913⁹, 1611 au murit în urma holerei, apreciindu-se că numărul ar fi putut fi mai mic dacă epidemia nu ar fi fost considerată, în primele săptămâni ale apariției acesteia, „secret militar”, întârziindu-se măsurile care se impuneau¹⁰.

Declanșarea epidemiei de holeră în timpul campaniei din 1913 a pus Armata Română în fața unei situații nemiintâlnite. Cei 972 de medici (324 activi și 648 rezerviști) nu au putut face față situației¹¹. Combaterea epidemiei a fost coordonată de profesorul dr. Ioan Cantacuzino, care-și luase doctoratul în medicină la Paris, în 1895, cu o teză intitulată „Cercetări asupra modului de distrugere a

⁴ Corespondență din arhiva autorului.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A.N.I.C., *fond Casa Regală*, dosar 7/1913, f. 30.

⁹ Colonel (r) dr. Ion Giurcă, *op.cit.*, p. 71.

¹⁰ General de brigadă dr. Marin Macri, colonel (r) dr. Alexandru Manafu, general de brigadă dr. medic Ioan Sîrbu, colonel dr. medic Dragoș Cuzino, *Medicina militară*, în *loc.cit.*, p. 510.

¹¹ *Ibidem*, p. 509.

vibrionului holeric în organism”. Printre măsurile luate de prof. dr. Ioan Cantacuzino au fost: înființarea unui punct sanitar de triere a trupelor care reveneau în țară la Turnu Măgurele, condus de dr. Alexandru Slătineanu, trimiterea dr. Mihai Ciucă pentru combaterea epidemiei în Bulgaria și însărcinarea dr. C. Ionescu-Mihăilești cu prepararea unui vaccin antiholeric. În Bulgaria au fost improvizate mai multe spitale de izolare, printre care și cele de la Gheronovitzza și Slatintza. Au fost realizate 900.000 doze de vaccin, care, împreună cu cele preparate de dr. Victor Babeș au contribuit la stoparea epidemiei¹².

Maiorul dr. Cesare C. Popovici din Regimentul 14 Infanterie relatează într-o scrisoare trimisă familiei, la 6 august 1913, gravele probleme cu care se confrunta în plină epidemie de holeră, medicul fiind îngrijorat și de soarta populației civile bulgărești: „*Ieri am avut o zi grea...am fost ca nebun, trimisesem 6 cholericici spre a fi evacuați și de la Lazaret, după un drum de 17 kilometri pe călduri, au fost refuzați. Îți poți închipui cum eram foc. Am raportat urgent și cu domnul colonel m-am suit în trăsură și la domnul General Prezan personal. Ne-a dat satisfacțiune completă și am retrimis oamenii la Lazaret. Trecând prin satul unde era Divizia, am văzut 2 copii voinici, grași și frumoși, bulgari. Mi-au adus aminte de Costachi și mi-au venit lacrimile în ochi, gândindu-mă la ce mizerie le lăsăm și ce poate să le sosească lor. Sunt tare amărât, chiar foarte amărât. Îmi pare că un vâl din ce în ce mai gros se așterne în fața memoriei mele și de necazuri n-am altă frică decât să nu mai rememorez de ai mei și ale mele*”¹³.

Revenirea armatei în țară era prevăzută prin trei puncte de trecere a Dunării: la Turnu Măgurele, pentru Corpurile de Armată 1 și 3, la Zimnicea, pentru Corpurile 2 și 4, și la Bechet, pentru Divizia 1 de rezervă și Divizia de cavalerie. Problema trierii trupelor la reîntoarcere era foarte importantă deoarece exista pericolul extinderii epidemiei de holeră în întreaga țară. Se aprecia că dacă unitățile din Corpul 4 de Armată ar fi lăsate să treacă liber Dunărea ar putea contamina întreaga Moldovă¹⁴.

Îngrijorarea față de pericolul răspândirii în țară a holerei reiese și din corespondențele unor militari către familiile lor. Doctorul Bogdanovici de la lazaretul din Turnu Măgurele îi scria soției la 17 august 1913: „...*Eu nu sunt extra dar îmi fac datoria...Fiți foarte prudente, nu lăsa pe Lileta din ochi, doresc să nu se ducă nicăieri. Nu mâncați și nu beți decât lucruri fierte, pâinea dacă se poate puțin prăjită la lampa de spirt la masă. Îngrijiți și de grani mama. Faceți curățenie. Goniți muștele, puneți în odăi otravă de muște. Cere-i lui Berbier. Spălați-vă gura de câteva ori ziua cu spirt de mentă, câteva picături în apă (spirt de mentă la Berbier). Lileta să nu umble cu murdării. Mă lipsesc și de învățătură numai să asculte. Dacă trebuie să ieși să stea sus cu grand mama. Sub nici un*

¹² *Ibidem.*

¹³ Corespondență din arhiva autorului.

¹⁴ A.N.I.C., *fond Casa Regală*, dosar 7/1913, f. 30-38.

cuvânt să nu se mai dea jos în subsol. Ordonanța să nu mănânce fructe crude...Feriți-vă de a intra în contact cu oameni murdari. Ar trebui laptele să-l cumpărați pe terasa de afară să nu mai intre în casă. Prin față să nu intre nimeni, decât excepțional dacă-ți vine cineva pentru tine. Altfel deschideți numai fereastra de la ușa de fer. Stropiți ștergătoarea de picioare bine cu acid feric, în fiecare zi să fie udă (la intrarea din dos). Lileta să bea ceai fierbinte așa cum beau eu, ca să nu mai aibă nevoie de apă. Renunțați la tramvae...”¹⁵.

În general, unitățile Diviziei 1 Rezervă, reîntoarse în țară prin punctul Rahova – Bechet, nu au avut probleme deosebite cu holera. Biciclistul Nicolae Șerbănescu, din Regimentul 42 Rezervă, Batalionul III, Divizia 1 Rezervă, a aflat abia la începutul lunii august de apariția unor cazuri de holeră: „Prin această carte poștală află că sunt sănătos. O chestie este mai gravă că s-au cam ivit câteva cazuri de holeră și tifos dar doctorii au depus toată activitatea pentru combatere.... Auzirăm astăzi că în curând o să începem retragerea trupelor spre Dunăre”¹⁶.

La Turnu Măgurele s-a amenajat un spital de izolare a cazurilor suspecte de holeră, dar, în general, trecerea s-a făcut fără mari probleme. Corpul 1 a fost mai puțin afectat de epidemie, unele unități, precum Regimentul 9 Artilerie sau artileria de munte, neavând nici un caz de holeră, altele, puține cazuri (Regimentul 14 Artilerie). Dintre unitățile Corpului 3 doar regimentul 7 Prahova a fost contaminat. Regimentele vaccinate de două ori și necontaminate au trecut direct Dunărea, iar restul au stat în izolare cinci zile minimum pentru control bacteriologic¹⁷. Termenul de cinci zile de carantină este confirmat și din surse civile. Din corespondența Anei Urecheatu, deja evocată, aflăm că nepoata ei, Aurora, a stat 5 zile pe ponton, înainte de a i se permite să treacă în România: „...am stat în mijlocul Dunării 5 zile cu ponton cu tot, din cauza holerei...”. Pe 5 august, după expirarea termenului de carantină, Aurora scria Anei Urecheatu: „...ieri ne-am eliberat și azi am venit în oraș să fac cumpărături...”¹⁸.

Graba justificată de întoarcere acasă a făcut ca uneori să nu se ia măsurile necesare de carantină la trecerea Dunării prin punctul Turnu Măgurele. Un militar scria acasă fericit, la 31 iulie 1913: „A sosit ziua plecării, mâine ne înapoiem, în 5 zile trebuie să fim la Șiștov [Șiștov este localitatea de pe malul bulgăresc corespunzătoare orașului Zimnicea- n.a.] - Turnu Măgurele, cred că în cel mult 10 zile să ne vedem”¹⁹. Divizia 2 Rezervă a trecut Dunărea în grabă, cu trei zile mai devreme decât era prevăzut și nu s-au luat măsurile necesare. Dorința revenirii acasă a grăbit marșul și a obosit bolnavii. Divizia 2 Rezervă a făcut 80 de kilometri

¹⁵ Corespondență din arhiva autorului.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ A.N.I.C., *fond Casa Regală*, dosar 7/1913, f. 30-38.

¹⁸ Corespondențe aflate în arhiva autorului.

¹⁹ *Ibidem*.

în 30 de ore, având în componență unități contaminate, precum Regimentul 20 Teleorman²⁰.

Trecerea Dunării prin punctul Șiștov - Zimnicea a creat cele mai mari probleme din punct de vedere al combaterii epidemiei de holeră, deoarece prin acest punct s-au întors în țară unitățile Corpului 4 Armată, cel mai contaminat corp. Regimentul 37 Botoșani și Regimentul Dorohoi au fost printre cele mai afectate de holeră²¹.

A fost amenajată o carantină în satul Frumoasa, lângă Zimnicea, pentru izolarea trupelor contaminate. Mărturiile contemporanilor ne dau dimensiunea suferințelor îndurate de militarii din unitățile contaminate cu holeră. Unul dintre aceștia scria la 16 august: „După ce de atâta timp n-am primit nici o veste de la tine și nici eu n-am mai putut scrie deoarece n-am mai avut poștă, îți scriu acum de pe primul punct românesc unde am trecut în ziua de 15 august ora 7 p.m. Am trecut în ultimul timp prin greutăți de nedescris și cred că cineva ar crede că sunt basme grelele încercări la care am fost puși și pe care a trebuit să le suportăm. Acum din Zimnicea ne ducem la Frumoasa (un sat) unde stăm 5 zile în carantină și apoi venim la București...”. După 2 zile entuziasmul sosirii în țară se diminuează și face apel la familie să intervină unde trebuie pentru a-l scoate din carantină, unde nu mai suportă să stea: „Pe zi ce merge situația ni se îngreunează. Acum suntem pe un câmp, în corturi, lângă satul Frumoasa, unde facem carantină. De altfel regimentul nostru a fost foarte sănătos și eu în special n-am avut nimic. Draga mea cu sufletul îndurerat și peste măsură de întristat îți scriu să te gândești la mine, care sufăr ca un martir. Roagă-te de toată lumea, de nenea Gheorghe, să intervii să-mi dea drumul de aici cum s-a mai dat drumul la foarte mulți...” Alți militari se mulțumeau să anunțe lapidar familia că au ajuns cu bine la Zimnicea și sunt sănătoși: „Dragă Ema, află că sunt în România și sunt sănătos. Complimente, W. Schlegel”²².

Maiorul dr. Cesare C. Popovici din Regimentul 14 Infanterie, prin scrisorile adresate familiei, ne-a lăsat interesante consemnări din confruntarea cu un inamic necruțător, holera. Astfel la 17 august scria din Zimnicea: „*Ma chère toute petite, enchanté d'avoir reçu ta lettre sur quatre pages, écrite d'après ma télégramme; mais la lettre précédente pas encore. Ma chère poule, je suis bien partout, et n'aie pas peur des injections faites par moi: elles ne sont pas douloureuses et puis sont préventives; je voudrai t'écrire beaucoup mais premièrement sache que depuis trois jours nous n'avons pas des cholériques dans le régiment, ainsi que nous espérons arriver plus vite chez vous. L'argent que tu n'as pas reçu, la question est comme ça: j'ai envoyé le mandat et l'argent à la poste, mais vu n'a pas voulu le recevoir et moi j'avais écrit la lettre. Mais ce ne fait rien; tu as chez toi de l'argent*

²⁰ A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 7/1913, f. 30-38.

²¹ *Ibidem*.

²² Corespondențe aflate în arhiva autorului.

reçu de la caisse d'économie des officiers et moi j'espère t'apporter encore une grosse somme, quand je reviendrais, parce que nous recevrons la solde ici et j'ai encore 280 frs. sur moi..."²³.

Doctorul descrie în corespondența sa și relațiile dintre medicii militari și cei civili, mobilizați pe timpul campaniei: „De trei zile sunt în dispozițiuni mai bune și anume că nu mai avem nici un cas de choleră în Regiment și după cum această boală de la 17 iulie nu ne-a ertat o zi, să sperăm că vom trece cu bine și peste această nenorocire. Doctorii civili, care dacă au îmbrăcat haina militară, n-au căutat decât să ponegrească pe ai noștrii, în schimb nici unul din ei nu a venit în contact cu un choleric. De aceea sunt așa de speriați și la urmă vezi mortalitatea în țară e de 60% din bolnavi și la noi a fost cel mult 20% și aceasta unde, în aglomerații, fără hrană și pe timpuri mizerabile de marș și călduri. Am văzut ridiculități: ca tratament cu tox Iodi și hipermanganat, ca procedeu nou. La noi de la primele casuri am încercat cu aceasta și nimic n-a folosit. Singurul care mi-a scăpat regimentul este acidul lactic, de la întrebuințarea căruia de la 10-12 casuri pe zi a scăzut la 2 și apoi de loc. Am mai văzut medici mari din București care au luat pe medicul Gării de Nord drept choleric când nu era și aceasta de ce? Fiindcă n-a pus mâna pe puls care îi indica ce bolă e. Apoi, să nu fiți deloc cu frică, cine mănâncă bine și duce viață regulată nu se prinde. Eu făceam câte 3 băi pe zi, într'un râu cholerizat (fără să știu) până la ivirea primului cas. Rezultatul a fost că nu m'am îmbolnăvit”²⁴.

Atent cronicar al luptei cu holera, maiorul dr. Cesare Popovici consemnează vizita principelui Ferdinand și a principesei Maria în carantina de la Zimnicea: „Faptul că azi e a V-a zi și noi nu mai avem holericici e ceva care ne ridică moralul și ne dă speranța de a ne vedea cât mai curând... Eri a venit A.S.R. Pr. Ferd. și pe sub seară A. S. R. Principesa, în automobil. Și unul și altul a nimerit-o mai pe când mâncam și cum muzica noastră cânta deodată a cântat și imnul regal. Am fost impresionați plăcut.... Tu n-ai idee prin ce împrejurări grozave am trecut noi medicii și la venirea acasă îți voi spune. Erau nopți întregi că nu dormeam și ascultam cu urechea din cortul meu, să aud nu cumva e vreun choleric ce țipă și

²³ În traducere aproximativă: *Micuța mea dragă, sunt încântat de fi primit scrisoarea ta de patru pagini, scrisă după telegrama mea, dar scrisoarea precedentă încă nu am primit-o. Puișor, eu sunt bine și să nu fi avut teamă de injecțiile pe care le-am făcut, ele nu sunt dureroase și sunt preventive. Aș vrea să-ți scriu mai mult, dar în primul rând să știi de trei zile nu mai avem holericici în regiment, astfel încât sperăm să ajungem mai repede la voi. În privința banilor pe care nu i-ai primit chestiunea este așa: am trimis mandatul și banii la poștă, dar, văzând că n-au vrut să-i primească, eu îți scrisesem scrisoarea. Nu-i nimic, tu ai banii de la casa de economii a ofițerilor și eu sper să-ți aduc încă o sumă importantă când aș reveni, pentru că noi primim aici solda și eu mai am 280 franci... (corespondență aflată în arhiva autorului).*

²⁴ *Ibidem.*

*strigă ajutor. Am și acum glasul unora care mi-a rămas în urechi. Slavă Domnului, acum suntem bine și sperăm să câpătăm liberă trecere și directă.*²⁵

Cu toate că imunizarea prin vaccinare nu era bine studiată și, evident că nici reglementată, la numai trei săptămâni de la efectuarea primelor vaccinări s-a reușit stingerea epidemiei în armată, iar în următoarele trei luni au fost anihilate ultimile focare izolate provocate de lăsarea la vatră a unor militari contaminați²⁶. În luna octombrie 1913 focarele de holeră erau în mare parte lichidate și viața reintra în normal. Un medic descrie viața din lazaretul din comuna Malu, județul Vlașca, drept o mare plictiseală: *„m-am plictisit aici. Toată ziua în trăsură și la lazaret, cu toate că nu mai am decât un holeric. Astăzi ne fotografiem, când voi veni la București îți voi arăta...”*²⁷.

Ideea de a vaccina oamenii în plin focar era o noutate absolută în medicina mondială, considerată foarte riscantă și de aceea a fost primită cu multe rezerve de către specialiști. Metoda a fost impusă de gravitatea situației, chiar prof. Ioan Cantacuzino afirmând că „nu avea suport științific”²⁸. În final, s-a dovedit că a fost un mare succes, la trei săptămâni de la primele vaccinări s-a reușit stingerea epidemiei de holeră, acțiunea rămânând în istoria medicinei sub numele de „mare experiență românească”²⁹.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ General de brigadă dr. Marin Macri, colonel (r) dr. Alexandru Manafu, general de brigadă dr. medic Ioan Sîrbu, colonel dr. medic Dragoș Cuzino, *Medicina militară*, în *loc.cit.*, p. 510.

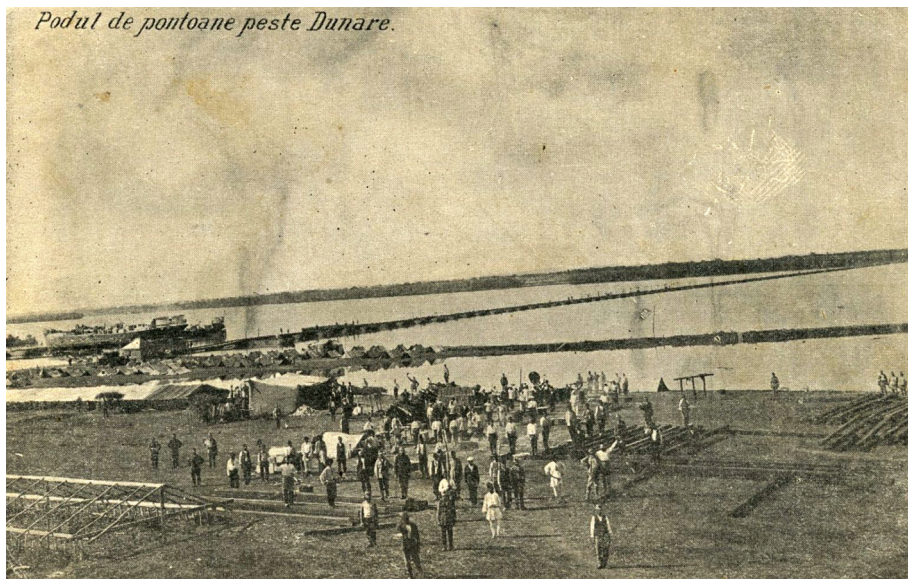
²⁷ Corespondență aflată în arhiva autorului.

²⁸ General de brigadă dr. Marin Macri, colonel (r) dr. Alexandru Manafu, general de brigadă dr. medic Ioan Sîrbu, colonel dr. medic Dragoș Cuzino, *Medicina militară*, în *loc.cit.*, p. 509.

²⁹ *Ibidem.*

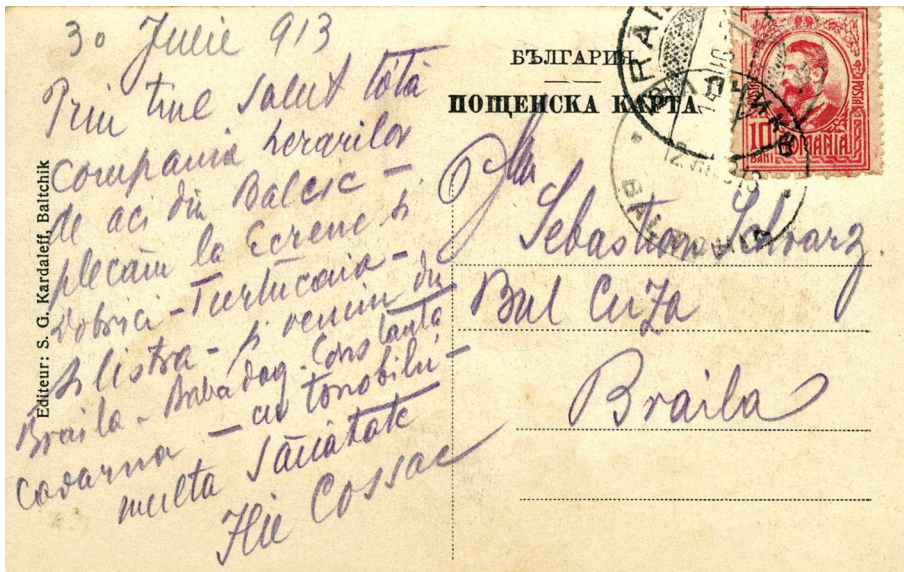
Artileria română la Dobriș.
The Romanian Artillery at Dobriș.

Pod de pontoane peste Dunăre.
The pontoon bridge across the Danube.

Balcic

Balcic verso